

**Bausmių vykdymo sistemos
teisinis reguliavimas
ir perspektyvos
Lietuvos Respublikoje**

Rekomenduota spausdinti
Vilniaus universiteto
Teisės fakulteto tarybos
2010 m. birželio 22 d. posėdyje
(protokolas Nr. 8)

Recenzentai:

Prof. habil. dr. Vytautas Nekrošius
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto dekanas

Doc. dr. Jonas Prapiestis
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios
justicijos katedros docentas,
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų
skyriaus pirmininkas

Doc. dr. Tomas Davulis
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės
katedros docentas

Leidinio bendra autoriai:

Aleksandras Gončiarko
Nerijus Kasiliauskas
Živilė Mikėnaitė
Vygantė Milašiūtė
Daiva Petrylaitė
Ieva Povilaitienė
Gintautas Sakalauskas
Gintaras Švedas
Andželika Vosyliūtė

Vyrlauslasis mokslinis redaktorius

Prof. habil. dr. Gintaras Švedas
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios
justicijos katedros vedėjas

ISBN 978-9955-862-34-5

TURINYS

	Pratarmė	5
1	Daiva Petrylaitė Laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų darbas: socialinių garantijų ypatumai ir ribos	7
2	Aleksandras Gončiarko Europos Komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą veikla, susijusi su įkalinimo įstaigų inspektavimu	23
3	Nerijus Kasiliauskas Kalėjimų departamento arba jam pavaldžių įstaigų pareigūnų profesinių interesų įgyvendinimas	39
4	Vygantė Milašiūtė Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija įkalinėtų asmenų teisių apsaugos srityje (Lietuvos pavyzdžiai)	57
5	Živilė Mikėnaitė Atliekančių laisvės atėmimo bausmę nuteistųjų organizacijos	77
6	Andželika Vosyliūtė Lygtinio paleidimo iš pataisos namų taikymo probleminiai aspektai teismų praktikoje	95
7	Ieva Povilaitienė Atliekančių laisvės atėmimo bausmę asmenų darbas: pareiga ar teisė	117
8	Gintautas Sakalauskas Įkalinimo tikslų labirintuose	133
9	Gintaras Švedas Nuteistųjų laisvės atėmimo bausme klasifikavimo probleminiai aspektai Lietuvoje	155
10	Gintaras Švedas Kai kurie probleminiai šaunamojo ginklo panaudojimo pataisos įstaigose aspektai	171

13. Decision of European Court of Human Rights, Case of *Van Droogenbroeck v. Belgium*, issued in 24 June, 1982 // http://ius-info.ius-software.si/EUII/EUCHR/dokumenti/1982/06/CASE_OF_VAN_DROOGENBROECK_v._BELGIUM_24_06_1982.html
14. Decision of European Court of Human Rights issued in 18th June 1971 in case *De Wilde, Ooms and Versyp v Belgium* // <http://www.strasbourgconsortium.org/document.php?DocumentID=2057>
15. Specialiosios teisėjų kolegijos ginčams dėl teisingumo nagrinėti 2009 m. lapkričio 11 d. nutartis, procesinio sprendimo kategorija 94.5 // <http://www.infolex.lt/tp/PrintDocument.aspx?Id=141239>
16. LVAT 2007 m. gruodžio 20 d. nutartis adm. byloje Nr. AS2-606/2007 pagal pareiškėjo A. K. skundą atsakovui valstybei, atstovaujamai Pravieniškių 3-įjuj pataisos namų // <http://www.infolex.lt/tp/PrintDocument.aspx?Id=83091>
17. LVAT 2001 m. gegužės 10 d. nutartis adm. byloje Nr. A⁶-402/2001 pagal A. P. skundą prieš Vilniaus miesto sustiprintojo režimo pataisos darbų koloniją // <http://www.infolex.lt/tp/22780>

Specialioji literatūra

18. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras (I dalis). – Teisės institutas, 2000.
19. Blaževičius J., Usik D., Švedas G. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras. I–V dalys. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
20. Fenwick C. Private Benefit from Forced Prison Labour: Case Studies on the application of ILO Convention 29. June 2001.
21. Dermontas J. Nuteistųjų socialinė rehabilitacija // *Jurisprudencija*, 2004, t. 51 (43).
22. Maksimaitis M. Užsienio teisės istorija. – Vilnius: Justitia, 1998.
23. Razgūnienė A. Nuteistųjų laisvės atėmimu darbo teisinis reglamentavimas // *Mokslu darbai. Jurisprudencija*, 2007, t. 2 (92).
24. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius, 2003.
25. Vasiliauskas V. Užsienio teisės istorijos chrestomatija. – Vilnius, 1999, p. 133, 134.
26. Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16–1940.VI.15). *Parengė* Andriulis V., Mockevičius R., Valeckaitė V. – Vilnius, 1996, p. 918.
27. ILO, Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations, International Labour Conference (1996) 80 (France) („CEACR 1996“); (1995) 90 (France) („CEACR 1995“).

Gintautas Sakalauskas

Teisės instituto Kriminologinių tyrimų skyriaus vyresnysis mokslu darbuotojas
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios justicijos katedros lektorius
Socialinių mokslų (teisės) daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-00117 Vilnius

Įkalinimo tikslų labirintuose

Straipsnyje analizuojami baudžiamosios atsakomybės, bausmės ir bausmių vykdymo santykis, resocializacijos ir pataisos tikslų tarpusavio santykis, resocializacijos kaip įkalinimo tikslo pasiekimo probleminiai aspektai.

Įvadas

Per beveik 400 metų šiuolaikinių kalėjimų istorija²⁷⁵ buvo kalinta šimtai milijonų žmonių. 2010 m. pradžioje visame pasaulyje įkalinimo įstaigose buvo beveik 10 mln. žmonių, iš jų beveik pusė – JAV, Kinijoje ir Rusijoje²⁷⁶. Kokių tikslų siekiama kalinimu?

Per pastaruosius šimtmečius ne tik skyrėsi (įvairiose šalyse tebesiskiria) įkalinimo pagrindai (nusikalstamos veikos, jų apibrėžimai), kalinimo sąlygos, trukmė, stigmatizacijos ir selekcijos procesų intensyvumas²⁷⁷, bet numatomi

²⁷⁵ Šiuolaikinės įkalinimo sistemos atsiradimas siejamas su XVI a. viduryje atsiradusiais pirmaisiais kalėjimais, kuriuose buvo atliekama laisvės atėmimo bausmė ir kalinimas nebuvo taikomas vien tik kaip suėmimas, laukiant bausmės paskyrimo ar jos įvykdymo. Pirmoji įkalinimo įstaiga apie 1550 metus buvo įkurta Londone, vėliau, 1588 m., Niurnberge ir Amsterdame (Eisenhardt T. *Strafvollzug*. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1978, p. 29; plačiau apie kalėjimų atsiradimą ir to priežastis žr.: Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*. – Vilnius: Baltos lankos, 1998.

²⁷⁶ World Prison Brief. International Centre for Prison Studies. – University of London // <http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/worldbrief/europe.html>

²⁷⁷ Bet kurioje visuomenėje įregistruojama tik labai nedidelė dalis realiai padaromų nusikalstamų veikų, dar mažiau nustatoma kaltininkų ir tik dalis jų nuteisiama realia laisvės atėmimo bausme. Kriminologijoje pastebima, kad neretai tokią padėtį lemia ne (vien) padarytų nusikaltimų sunkumas, bet ir socialinė asmens aplinka, jo individualios savybės. Griežčiausios bausmės stigmatizacijos (ženklavimo) ir selekcijos (išskyrimo) procesuose dažniausiai gresia labiausiai „paženklintiems“ (pavyzdžiui, žiniasklaidos publikacijomis, aplinkinių nuomone ir pan.) ir (arba) socialiai silpniausiems. Plačiau apie tai žr.: Dobryninas A. *Atskiriamasis teisingumas* // *Jurisprudencija*, 2001, t. 20, (12), p. 107–112; Sakalauskas G. *Įvadas į empirinę kriminologiją*. – Vilnius: Eugrimas, 2007, p. 14–21; Dobryninas A., Sakalauskas G., Žilinskienė L. *Kriminologijos teorijos*. – Vilnius: Eugrimas, p. 123–135.

ir skirtingi šios bausmės (vykdymo) tikslai, kurių įstatymais, baudžiamuoju persekiojimu, sukurta bausmės taikymo ir vykdymo infrastruktūra bei kalėjimo dienotvarkė galiausiai siekiama. Pastebėtina, kad įkalinimo tikslas – tai ne (vien tik) įstatymais ir teismų sprendimais formuojamos formaliai privalomos nuostatos, bet ir tai, kaip laisvės atėmimo už nusikalstamą elgesį prasmė suvokiama visuomenės, politikos ir kalėjimo kasdienybėje, t. y. ko iš tiesų siekia parlamentas, didindamas teisės normos sankcijoje numatytą laisvės atėmimo bausmės trukmę, ko reikalaujami „griežtinti atsakomybę“ siekia parlamento rinkėjai, kaip šį tikslą suvokia bausmių vykdymo sistemą administruojančioje ministerijoje dirbantis valstybės tarnautojas, bausmę siūlantis prokuroras, ją skiriantis teisėjas ir kasdien kalėjimo duris atveriantis ir užveriantis jo darbuotojas, taip pat ir pats kalinys²⁷⁸? Visa tai, pradėdant įstatymo nuostatomis (taip pat sukurtais vadovaujantis tam tikru požiūriu, žiniomis, įsitikinimais) ir baigiant prižiūrėtojo pokalbio su nuteistuoju tonu, leidžiančiu jam suvokti norimo (siekiamo) pokyčio kryptį, sudaro laisvės atėmimo bausmės tikslo visumą.

Įkalinimo tikslai (tiesiogiai suformuluoti ar numanomi) atspindi požiūrį į priemones, kuriomis turi (gali) būti sprendžiamos nusikalstamo elgesio problemos. Svarbu atpažinti, kad tam tikras laikmetis ir atitinkama santvarka formuoja savą įkalinimo ideologiją, neretai užsiliekančią ilgiau nei patys laiko ženklai. Pavyzdžiui, pastebima, kad kalėjimų atsiradimą XVI–XVII a. labai paskatino žemės reformos, ekonomikos raidos ypatumai, merkantilizmo ir kalvinizmo ideologijos,²⁷⁹ o vėlesnę kalėjimo istoriją ir realybę formavo socialinė, ekonominė ir ideologinė šalių raida. Visais laikais, taip pat ir dabar, kalėjimo sąvoka ir realybė skirtinguose pasaulio, netgi Europos, regionuose gali reikšti labai skirtingus dalykus.

Šiame straipsnyje analizuojami šių laikų įkalinimo (laisvės atėmimo bausmės vykdymo) tikslai ir jiems pasiekti būtinos sąlygos. Pastebėtina, kad bausmės taikymo ir vykdymo idėjos pagrindai nėra perteklinis ar niekam nereikalingas priedėlis (esą idėjos – tik teorija, o praktika yra visai kas kita), priešingai – idėjos ir teorija yra, ko gero, svarbiausias kryptingo veikimo pagrindas. Net ir jei teoriniai įsitikinimai sąmoningai nėra suvokti ir (ar) įvardyti, vis tiek (nesąmoningai)

²⁷⁸ Netgi pastebima, kad svarbiausias tikslas yra tas, kuriuo vadovaujama kasdienybėje, o ne kuris deklaruojamas (jie gali nesutapti): „Organizacijos tikslo sampratą apibūdina tik tokie išsivaizdavimai, kuriais jos nariai priimdami sprendimus faktiškai vadovaujami. Viešai deklaruojamas įvaizdis gali būti šiems tikslams tapatus, tačiau gali ir nesutapti“; iš: Eisenhardt T. Strafvollzug. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1978, p. 71.

²⁷⁹ Eisenhardt T. Strafvollzug. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1978, p. 30, 31.

vadovaujama su(si)formuotomis idėjomis, todėl itin svarbu jas gvildinti, nuolat tikrinti ir peržiūrėti jų reikšmę. Svarbu laiku pastebėti ideologines veikimo ištakas ir iš naujo klausti, ar jos (vis dar) yra tinkamos, ar atitinka šiuolaikinio mokslinio ir praktinio žinojimo lygį ir visuomenės poreikius?

1. Baudžiamosios atsakomybės ir bausmių vykdymo tikslų santykis

Baudžiamosios atsakomybės (kriminalinės bausmės) ir bausmės vykdymo (atlikimo) tikslai teorijoje ir praktikoje neretai tapatinami, nors Vakarų šalyse – ypač tose, kuriose stipri baudžiamosios justicijos teorija, šie tikslai dažniausiai atskiriami (formuluojami kaip savarankiški)²⁸⁰.

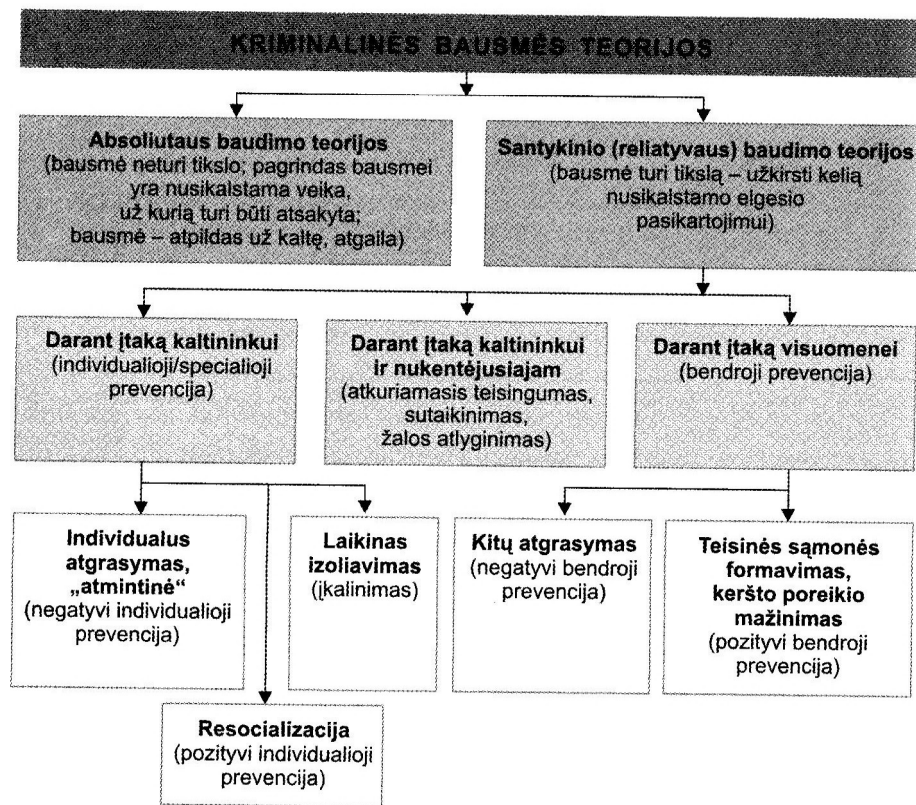
Pastebėtina, kad totalitarinėse sistemose tradiciškai procesinė teisė, ypač bausmių vykdymas, nustumiama į mokslinio ir teisinio intereso pašalius. Taip buvo nutikę ir Tarybų Sąjungoje²⁸¹. Toks antraeilis bausmių vykdymo teisės vaidmuo totalitarinės sistemos valstybei, atskiroms įstaigoms ir jų vadovams leidžia elgtis savo nuožiūra, nepaisyti žmogaus teisių, kurti savitas elgesio normas, susidoroti su sistemos priešininkais, nenorinčiais jai paklusti, neatitinkančiais totalitarinės sistemos poreikių ir standartų ir pan., taigi joje stengiamasi sukurti erdvę savitiems, utilitaristiniams, dažnai viešai deklaruojamai teisei (netgi Konstitucijai) prieštaraujantiems tikslams siekti. Tokia aplinka savaime stabdė mokslinę mintį, pagrįstą laisvu žinojimu ir teise, todėl baudžiamosios atsakomybės (kriminalinių bausmių) ir jos įgyvendinimo (bausmių vykdymo) tikslų atskyrimui buvo skiriama mažai dėmesio, jie buvo arba tapatinami, arba ignoruojami, arba formuojami pagal savitus totalitarinės sistemos poreikius (apie tai žr. toliau straipsnyje). Tenka pripažinti, kad šių tikslų atskyrimo ribos dažniausiai nėra aiškios, ne visi teoretikai ir praktikai su jomis sutinka, bet pripažįstama, kad jos egzistuoja, o gilesnė analizė netgi leidžia pagrįsti tokio atskyrimo būtinybę.

Bendrosios kriminalinės bausmės teorijos, iš kurių išvedami ir bausmės tikslai, apibendrintai pavaizduotos 1 pav. Tradiciškai bausmės teorijos skirstomos į *absoluitaus* ir *santykinio* baudimo kryptis.

²⁸⁰ Laubenthal K. Strafvollzug. 3. Aufl. – Berlin: Springer Verlag, 2003, p. 81–91.

²⁸¹ Kaip pabrėžia G. Švedas, „Sovietų Sąjungos bausmių vykdymo teisė (ypač Pataisos darbų kodeksas) pasižymėjo deklaratyvumu, nes daugumą esminių bausmių vykdymo ir atlikimo klausimų reglamentavo vidaus reikalų ministro įsakymai“. Žr.: Švedas G. Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 7.

1 pav. Kriminalinės bausmės teorijos²⁸²

Pirmoji teorija remiasi principine nuostata (G. W. F. Hėgelio, I. Kanto idėjomis), kad bausmė neturi jokio papildomo tikslo, ji tiesiog yra atpildas už nusikalstamą elgesį, atgaila (žr. 1 pav.). Antrąją kryptį sudaro teorijos, keliančios bausmei nusikalstamo elgesio (recidyvo) prevencijos tikslą, formuojančios nuostata, kad bausmė negali būti savitiksli, vien tam tikra atpildo išraiška, ja būtina siekti pozityvių tikslų (pirminės idėjos – P. J. A. von Feuerbacho, F. von Liszto, vėliau tapo vyraujančiomis ir toliau plėtojamos įvairių teoretikų ir praktikų).

²⁸² Sudaryta pagal: Ostendorf H. Vom Sinn und Zweck des Strafens // Informationen zur politischen Bildung. Kriminalität und Strafrecht, 1999, p. 14.

Skirtingos santykinio baudimo teorinės išvalgos į pirmą vietą iškelia skirtingas poveikio kryptis – poveikį kaltininkui, aukos ir kaltininko santykio rekonstravimą (sutaikymą) arba poveikį visuomenei. Poveikis kaltininkui gali būti trejopas – jo *atgrasymas* (negatyvioji individualioji prevencija),²⁸³ *resocializacija* (integracija į visuomenę, pozityvioji individualioji prevencija) arba tiesiog *izoliavimas* nuo visuomenės (saugumo užtikrinimas).²⁸⁴ Bendrosios prevencijos kryptys taip pat gali būti dvi: *negatyvioji* (atgrasymas) ir *pozityvioji* (teisinės kultūros, sąmoningumo ir pagarbos teisei skatinimas). Šios baudimo teorijos (išskyrus atkuriamojo teisingumo idėjas)²⁸⁵ apibendrintos J. Namavičiaus straipsnyje (tiesa, Vokietijos baudžiamosios teisės doktrinos pagrindu, tačiau iš esmės jos atspindi Vakarų civilizacijos idėjas apie kriminalines bausmes)²⁸⁶, todėl čia plačiau neanalizuojamos.

Pabrėžtina, kad Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso²⁸⁷ 41 straipsnio 2 dalyje yra surašyti visi įmanomi bausmės tikslai: 1) sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo (bendroji prevencija), 2) nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį (atpildas), 3) atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas (izoliavimas), 4) paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų (negatyvioji ir pozityvioji individualioji prevencija), 5) užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą²⁸⁸.

²⁸³ Kartais manoma, kad trumpalaikis įkalinimas gali „įbauginti“ šią bausmę atliekantį asmenį, parodyti jam, kas jam dar gresia, jeigu jis vėl nusikalstų. Tačiau toks bausmės atgrasomasis poveikis abejotinas, nes trumpalaikis įkalinimas dažnai tik sukelia naujų neigiamų socialinių padarinių. Plačiau žr.: Čepas A., Sakalauskas G. Ar prasminga arešto bausmė? // Teisės problemos, 2009, Nr. 4, p. 5–30.

²⁸⁴ Kai kuriose šalyse labai sunkius nusikaltimus padarę asmenys, laikomi pavojingais visuomenei, gali būti izoliuojami (atlikusiems laisvės atėmimo bausmę, jiems toliau taikomos papildomos priemonės).

²⁸⁵ Lietuvių kalba plačiau žr.: Kietytė L., Matijaškaitė A., Uscila R. Atkuriamasis teisingumas: samprata, tarptautinių dokumentų rekomendacijų, užsienio valstybių patirties apžvalga, atkuriamojo teisingumo sistemos kūrimo sąlygų analizė ir pasiūlymai dėl jos kūrimo Lietuvoje. – Vilnius: Teisės institutas, 2006; <http://www.teise.org/docs/research/Atkuriamasis%20teisingumas%202006.pdf>

²⁸⁶ Namavičius J. Bausmės legitimavimas Vokietijos baudžiamosios teisės doktrinoje // Teisė, 2007, Nr. 62, p. 67–85.

²⁸⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Priimtas 2000 m. rugsėjo 26 d., įsigaliojo 2003 m. gegužės 1 d. (Nr. VIII–1968, Valstybės žinios, 2000, Nr. 89–2741). Su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

²⁸⁸ Plačiau žr.: Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (Sudarytojas Jonas Prapiestis, mokslinis redaktorius Gintaras Švedas). – Vilnius: TIC, 2004, p. 264–267. Įvairių mąstytojų mintis apie bausmę žr.: Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos // Teisė, 2004, Nr. 52, p. 26–39; Drakšas R. Baudžiamosios atsakomybės filosofiniai aspektai

Nors įstatymas šiuos tikslus (paskirti) numato bausmei, o ne baudžiamajai atsakomybei, galima manyti, kad jų veikimo ribas galima plėsti – jeigu bausmė netaikoma, tai lyg ir numanoma, kad tikslai pasiekiami kitomis priemonėmis, be bausmės. Galima manyti ir priešingai – jei bausmė nėra taikoma (asmuo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės), yra siekiama visai kitų tikslų arba jų nesiekama, nes bausmė, turinti atitikti jai numatytą paskirtį, nėra paskiriama. Bet kuriuo atveju pastebėtina, kad bausmės tikslų įvairovė neleidžia susitelkti į vieną ar bent kelias poveikio kryptis, o bausmės kaip savitikslių priemonės, t. y. atpildo, įtvirtinimas (2 punktas) šiuolaikinės baudžiamosios teisės kontekste atrodo primityvus²⁸⁹.

Svarbiausias toliau analizuojamas klausimas – koks šios Baudžiamajame kodekse įtvirtintos bausmės paskirties santykis su bausmės vykdymo tikslais?²⁹⁰ Ar jie yra tapatūs? Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 1 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad bausmių vykdymo įstatymų paskirtis – „nustatyti tokią bausmės vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis“. Vadinasi, nors ir netiesiogiai (nes įtvirtinama „įstatymų paskirtis“), bausmių vykdymo sistemos keliamas nuteistųjų resocializacijos (integracijos) tikslas²⁹¹ ir atsakoma Baudžiamajame kodekse įtvirtinto bausmės tikslų pliuralizmo. Kadangi Baudžiamajame kodekse numatytos aštuonios savarankiškos kriminalinės bausmės, o Bausmių vykdymo kodekse reglamentuojamas visų jų vykdymas, būtų galima kelti klausimą, kokių specifinių ypatumų šis tikslas

// Teisė, 2005, Nr. 54, p. 45–58. Apie bausmės tikslus žr.: Arlauskas S. Kriminalinės bausmės tikslų aporija ir baudžiamoji politika Lietuvoje // Jurisprudencija, 2007, Nr. 5 (59), p. 14–24. Išsamią teisingumo sampratos kilmės analizę žr.: Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.

²⁸⁹ Plačiau apie tai žr.: Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 66–75. Pabrėžtina, kad nubaudimo tikslas buvo suformuluotas senajame tarybiname Baudžiamajame kodekse, Rusijoje tokio tikslo buvo atsakyta dar 1996 m., naujajame Rusijos baudžiamajame kodekse pagrindiniu bausmės tikslu įtvirtinus socialinio teisingumo atkūrimą, taip pat nuteistojo pataisymą ir naujų nusikaltimų prevenciją (43 straipsnio 2 dalis). Nors diskusijos tarp teoretikų tebevyksta, vyraujanti nuomonė – atmesti nubaudimą kaip bausmės tikslą. Plačiau žr.: Мицкевич А. Ф. Уголовное наказание. – Санкт-Петербург, 2005, p. 97–99.

²⁹⁰ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. Priimtas 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994 (Valstybės žinios, 2002, Nr. 73–3084). Su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

²⁹¹ Žr. taip pat: Sakalauskas G. Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2007, Nr. 2, p. 122–134.

turi, kaip jo reikėtų ir būtų įmanoma siekti vykdant kiekvieną iš bausmių atskirai?²⁹² Toliau šiame straipsnyje kalbama apie tik laisvės atėmimo bausmių (įskaitant ir laisvės atėmimą iki gyvos galvos)²⁹³ vykdymo tikslą, jo siekimo sunkumus, priemones ir galimybes.

Išsamiai gyvenimą įkalinimo įstaigose reglamentuojančiose Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse²⁹⁴ perrašyta progresyvi dar 1987 m. Europos Tarybos rekomendacijos dėl Europos kalėjimų taisyklių²⁹⁵ nuostata, kuri iš esmės įkalinimui taip pat formuoja nuteistojo asmens integracijos tikslą: „Įkalinimas jau pats savaime dėl laisvės atėmimo yra bausmė. Todėl kalinimo sąlygos ir kalinimo įstaigos režimas, išskyrus elementus, kuriuos pateisina izoliacija bei būtinumas palaikyti discipliną, neturi didinti kalinių kančių. Būtina imtis visų galimų priemonių, kad įstaigos organizavimo ir valdymo būdas padėtų:

²⁹² Galima kelti klausimą, koku būdu turėtų būti vykdoma bausmė, kad bausmę sumokėjęs nuteistasis savo gyvenimo tikslų toliau siektų teisėtais būdais ir priemonėmis? Toks klausimas tik iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti banalus. Pavyzdžiui, kai kuriose šalyse bausmė mokama ne abstrakčiam valstybės biudžetui, bet konkrečiai socialinėje srityje veikiančiai socialinei įstaigai ar organizacijai (jų sąrašą nurodo teisėjas) – tokiu būdu siekiama ne tik paremti tokias įstaigas ar organizacijas, bet ir „siūsti pedagoginę žinutę“ šia bausme nuteistajam. Be to, tikslo prasme itin svarbus yra priverstinio bausmės išieškojimo klausimas, t. y. kokios turi būti sudaromos sąlygos šiai bausmei vykdyti, kad nuteistasis realiai galėtų ją sumokėti arba už ją atidirbti, nesukuriant galimų ir tikėtinų „pato“ aplinkybių. Asmens integracijos tikslo siekis gali būti specifinis ir vykdant teisės dirbti tam tikrą darbą ar užsiimti tam tikra veikla bausmę. Akivaizdu, kad ši bausmė turi asmens atskirties potekstę – jam draudžiama dirbti tam tikrą darbą ar užsiimti tam tikra veikla, todėl būtinas šių bausmę vykdančios institucijos kūrybingumas – ne tik pasiekti paskirtos bausmės tikslų, bet tuo pačiu nenustumti nuteistojo asmens į dar didesnę nelegalumą. Panaši padėtis susiklosto ir vykdant viešųjų teisių atėmimo bausmę, o viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmių kontekste nuteistojo asmens integracijos tikslas turėtų būti siekiamas taikant įvairias integracines priemones.

²⁹³ Čia primintina, kad šiuolaikinė Vakarų civilizacijos bausmių taikymo ir vykdymo sistema laisvės atėmimą iki gyvos galvos dažniausiai nebetraktuoja kaip laisvės atėmimo vykdymą iki nuteistojo mirties. Apie tai plačiau žr.: Bikelis S., Sakalauskas G. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos nuteistųjų asmenų lygtinis paleidimas: tarptautiniai standartai, užsienio šalių patirtis ir pasiūlymai Lietuvai // Teisės problemos, 2008, Nr. 4, p. 23–66. Apie arešto bausmės prasmę žr.: Čepas A., Sakalauskas G. Ar prasminga arešto bausmė? // Teisės problemos, 2009, Nr. 4, p. 5–30.

²⁹⁴ Patvirtintos Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 194 // Valstybės žinios, 2003, Nr. 76–3498 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

²⁹⁵ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R(87)3 dėl Europos kalėjimų taisyklių, priimta 404-ajame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 1987 m. vasario 12 d. // (angl.) [http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/prisons_and_alternatives/legal_instruments/Rec.R\(87\)3.asp](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/prisons_and_alternatives/legal_instruments/Rec.R(87)3.asp) (liet.) http://www.kdmc.lt/teisės_aktai.htm 2006 m. sausio 11 d. buvo priimtos naujos Europos kalėjimų taisyklės.

a) užtikrinti, kad gyvenimo sąlygos atitiktų žmogiškojo orumo reikalavimus bei priimtinus visuomenės gyvenimo standartus; b) mažintų žalingą kalinimo poveikį ir skirtumus tarp gyvenimo laisvėje ir kalinimo metu, nes pastarasis turi tendenciją mažinti kalinių savigarbą ir asmeninės atsakomybės jausmą; c) palaikyti ir stiprinti tuos ryšius su giminėmis ir išorės pasauliu, kurie remia geriausius kalinių ir jų šeimų interesus; d) suteikti kaliniams galimybes ugdyti sugebėjimus ir gabumus, kurie padidintų jų sėkmingos adaptacijos perspektyvas po išėjimo į laisvę“ (taisyklių 73 ir 74 punktai, rekomendacijos 64 ir 65 punktai). Tiesa, gilinantį į visą Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių tekstą krenta į akis, kad aukščiau cituotos nuostatos šių normų visumoje tėra svetimkūnis – tarsi „kybo“ virš visai kitokią teisinę ir valdymo kultūrą išreiškiančių taisyklių visumos²⁹⁶, neturi su jomis beveik jokios sąsajos ir nėra tapusios ta ašimi, aplink kurią sukūsi visos kitos nuostatos (nors turėtų tapti).

Vis dėlto, žvelgiant į įstatyminius bausmės skyrimo ir jos vykdymo tikslų apibrėžimus, galima teigti, kad Lietuvoje (kaip ir daugelyje kitų šalių)²⁹⁷ bausmę skiriantis teismas ir ją vykdanči institucija (laisvės atėmimo bausmės atveju – įkalinimo įstaiga) siekia (turėtų siekti) skirtingų tikslų. Materialiojoje baudžiamojoje teisėje ir procesinėje bausmių vykdymo teisėje bausmės tikslai nesutampa, pastarojoje neveikia „pailginti“²⁹⁸ bendrieji bausmės tikslai – ar turi būti paskirta bausmė ir kokia ji turi būti, priklauso nuo Baudžiamajame kodekse numatytų sankcijų ribų, teisiamojo kaltės, nusikalstamos veikos sunkumo ir įvairių prevencinių aspektų (taigi ne vien nuo asmens (re)socializacinių poreikių ir galimybių), o paskirtosios bausmės vykdymu (sudaromomis bausmės vykdymo ir atlikimo sąlygomis bei taikomomis priemonėmis) turi būti siekiama asmens integracijos tikslo,²⁹⁹ kuris, pavyzdžiui, vykdančiam laisvės atėmimo bausmę reiškia, kad kuo greičiau po nuteistojo atvykimo turi būti įvertinama kalinio asmeninė ir socialinė padėtis, sudaromas individualus darbo su juo planas ir sukuriama rengimo paleidimui strategija (Europos kalėjimų taisyklių 103.2 punktas).³⁰⁰ Žinoma,

²⁹⁶ Lietuvos genocido muziejuje, vienoje iš buvusių KGB tardymo kamerų, pakabintos senosios taisyklės (ištrauka), kurių forma ir turinys nuo dabartinių taisyklių skiriasi tik tuo, kad naujosiose išbraukti atskiri šiuolaikinei politinei sistemai nebetinkantys žodžiai. Formulotės, tonas, normų konstrukcija išliko ta pati.

²⁹⁷ Laubenthal K. Strafvollzug. 3. Aufl. – Berlin: Springer Verlag, 2003, p. 83.

²⁹⁸ Schwind H.-D. Zum Sinn der Strafe und zum Ziel (Zweck) des (Straf-)Vollzugs // BewHi, 1981, Nr. 28, p. 351–354.

²⁹⁹ Pagal: Laubenthal K. Strafvollzug. 3. Aufl. – Berlin: Springer Verlag, 2003, p. 83.

³⁰⁰ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R(2006)2 dėl

materialiosios baudžiamosios teisės įtvirtinti bausmės tikslai turi netiesioginę įtaką bausmės vykdymui, pavyzdžiui, paskirtos laisvės atėmimo bausmės trukmė sukuria atitinkamus bausmės laiko ir vietos rėmus, tačiau tų rėmų viduje vykstančiais procesais siekiama savitų integracijos tikslų.

2. (Re)socializacija ar pataisa?

Lietuvos teisės aktai, nustatydami įkalinimo bausmės resocializacijos (integracijos) tikslą, palieka daug neaiškumų ir idėjinės painiavos, kuri atsiranda dėl dažno ir nekonkreto pataisos ir socialinės rehabilitacijos sąvokų vartojimo kitose teisės normose. Nors šios sąvokos neretai kartu su resocializacijos sąvoka vartojamos kaip sinonimai, tačiau jų esmė, ištakos ir prasmė labai skiriasi.

Vadinamoji „pataisa“, išsivyravus santykinėms bausmių teorijoms, buvo tapusi išsivaizduojamai būtinos ir neišvengiamos laikysenos kriminalinio elgesio akivaizdoje dalimi. Jei kas elgiasi netinkamai – būtina tokį asmenį „taisyti“ ar „auklėti“. Tačiau vėlesnis teorinis ir praktinis gilinimasis, klausiant, kas gi yra toji asmens pataisa,³⁰¹ koks požiūris į žmogų ir gyvenimą visuomenėje slypi už šios sąvokos, ar apskritai įmanoma žmogų „pataisyti“, pagal kokius kriterijus nustatyti, kad jis „pasitaisė“³⁰², vedė prie kitokių poveikio proceso apibrėžimų ir sąvokų. Pataisos koncepcijoje asmuo tampa

Europos kalėjimų taisyklių, priimta 952-ajame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 2006 m. sausio 11 d. // (angl.) <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>, (liet.) http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm (deja, pastebėtina, kad publikuojamas gana prastas šių taisyklių vertimas į lietuvių kalbą).

³⁰¹ Dauguma įkalinimo įstaigų Lietuvoje vadinamos pataisos namais, teisės aktuose numatytos nuteistųjų „pataisymo priemonės“, sukurta pataisos inspekcijų sistema, įvairios nuteistųjų pataisos programos ir kt.

³⁰² Šis klausimas yra labai svarbus, aktualus ir įdomus kalinimo veiksmingumo bei kalėjimo ir gyvenimo realybės skirtumų kontekste. Dar 1888 m. rusų mokslininkas I. A. Foinickis, knygoje „Mokymas apie bausmę“ rašydamas apie „dvasinę kalinių pataisą“, ironiškai pastebėjo, kad „įstaigų administracija, neturėdama tvirto objektyvaus kriterijaus, pagal kurį galėtų atpažinti vidinį kalinių pasitaisymą, apie jį buvo priversta spęsti pagal jų kalbos kuklumą, išorinį nuolankumą, todėl darbo su įkalintais rezultatas buvo tai, kad jie virsdavo gerais kaliniais, o ne gerais žmonėmis“ (versta straipsnio autoriaus). Žr.: Фойницкий И. Я. Учение о наказании. – Москва, 2000, p. 63 (originalas – 1888 m.). Panašūs procesai, kai apie kalinių „pasitaisymą“ ar „nepasitaisymą“ sprendžiama pagal tai, kiek jie paklūsta nustatytai vidinei įkalinimo įstaigos tvarkai, kaip vykdo nurodymus ir ar sugeba neįsivelti į konfliktus su darbuotojais bei kitais kaliniais, yra neišvengiami tokiose sistemose, kurios siekia asmens pataisos. Dažniausiai toks paklusimas ir sugebėjimas prisitaikyti prie esamos tvarkos neturi nieko bendra su žmogaus elgesiu laisvėje ir tikrųjų vidinių nuostatų pokyčiais.

„taisytinu objektu“³⁰³, vienos krypties veikimo taikiniu, kai „geresniojo“ pastangos nukreipiamos į „blogą“ objektą³⁰⁴. Sovietinėje sistemoje ši koncepcija buvo modifikuota pagal savitą ideologiją, kuriai nusikalstamumas buvo iš esmės ideologiškai svetimas, nykstantis reiškinys³⁰⁵. Teigta, kad socialistinėje valstybėje (vėliausiai – sukūrus komunizmą) jis turėtų palapsniu išnykti. (Vis dar) nusikalstantys asmenys buvo laikomi individualais, kurių *asmenybės bruožus* ir *nuostatas* galima ir reikia pakeisti. Taip atsirado sovietinė pataisos koncepcija (pataisyti – rusų k. *исправить*):³⁰⁶ bausmių vykdymo srities kodeksai buvo pavadinti Pataisos darbų kodeksais, nes darbas laikytas svarbiausia asmens pataisymo priemone, o įkalinimo įstaigos – pataisos darbų kolonijomis³⁰⁷. „Pataisymo“ procesas buvo skiriamas nuo „auklėjimo“, kurio prirėkdavo norint iš *esmės* pakeisti žmogaus asmenybę ir sąmonę³⁰⁸. Pabrėžtina, kad tokio požiūrio į įkalinimo sistemos veikimo

³⁰³ Franklis V. E. Žmogus ieško prasmės. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997, p. 31.

³⁰⁴ Pagal: Cornel H. Resozialisierung – Begriff, Inhalt und Verwendung. In: Cornel H., Kawamura-Reindl G., Maelicke B., Sonnen B.-R. (Hrsg.) Handbuch der Resozialisierung. 2. Aufl. – Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 2003, p. 23.

³⁰⁵ „Kuriant komunizmą, dar kol kas neišnyko būtinumas saugoti socialistinius visuomeninius santykius nuo nusikalstamų kėsinimųsi į juos tokiomis efektyviomis valstybinės prievartos priemonėmis, kaip kriminalinė bausmė“ (Tarybinė baudžiamoji teisė. – Vilnius, 1972, p. 5). Plačiau apie nusikalstamumo sampratą sovietinėje ir šiuolaikinėje kriminologijoje žr.: Sakalauskas G. Nusikalstamumo sampratos dilema // STEPP, 2009, Nr. 5, p. 123–132.

³⁰⁶ Lietuvių k. žodis „taisyti“ yra techninio pobūdžio, iš esmės nelabai tinkantis žmogaus asmens ar socialinių santykių kontekstui. Pabrėžtina, kad anglų k. žodis *treatment*, vokiečių k. *Behandlung* į lietuvių kalbą dažnai klaidingai verčiamas kaip (kalinių) „pataisa“, nors iš esmės jie reiškia „darbą su kaliniais“ arba „elgesį su kaliniais“, arba „kaliniams taikomas programą“ bet ne jų pataisą. Naujųjų 2006 m. Europos kalėjimų taisyklių lietuviškame variante žodis *treatment* išverstas kaip „pataisa“ jau tik vieną kartą ir tik taisyklių preambulėje, nors senosiose 1987 m. taisyklėse jis taip (faktiškai klaidingai, bet prisitaikant prie lietuvių kalboje vartojamos terminijos) buvo išverstas 12 kartų.

³⁰⁷ Наташев А., Стручков Н. Основы теории исправительно-трудового права. – Москва, 1967, p. 69; Стручков Н. Советское исправительно-трудовое право. – Москва, 1977, p. 159; Стручков Н., Ткачевский Ю. Советское исправительно-трудовое право. – Москва, 1983, p. 23; Зубков А. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века. – Москва, 2003, p. 505.

³⁰⁸ „Pataisyti nuteistąjį – reiškia išvaduoti jį nuo žalingų praeities atgyvenų, iškiepyti jam pagarbą socialistinei teisėtvarkai ir įtikinti jį, jog būtina nebedaryti nusikaltimų ir kitokių pažaidų. Perauklėjimas reiškia gilesnį nuteistojo sąmonės pakeitimą. Čia kalbama apie tai, kad vykdant paskirtą bausmę, buvęs nusikaltėlis pasidarytų tikru tarybinu žmogumi, sąmoningu ir aktyviu socialistinės visuomenės nariu, kurio elgesį apspręstų ne baudžiamųjų įstatymų baimė, o paties įsitikinimai, aukšti komunistinės moralės principai“

idėjinius pagrindus Vakarų pasaulyje buvo atsisakyta įpusėjus XX amžiui, jis nedviprasmiškai kritikuotas jau senosiose, 1987 m. patvirtintose Europos kalinimo įstaigų taisyklėse³⁰⁹, o 2006 m. taisyklių 6 punkte rekomenduojama principinė nuostata: „Visas kalinimas turėtų vykti taip, kad asmenys, kuriems buvo apribota laisvė, galėtų lengviau integruotis į laisvą visuomenę“³¹⁰.

Kartais teigiama, kad įstatymų ir socialinių mokslų kalboje atsisakius moralizuojamųjų sąvokų, jas tiesiog pakeitė socialinės technokratinės sąvokos³¹¹, tačiau visgi tarp nuteistojo asmens pataisos ir resocializacijos (integracijos) yra didžiulis socialinio gyvenimo suvokimo ir ideologijos skirtumas. Šiame kontekste įdomios ir reikšmingos Vokietijos bausmių vykdymo teisės mokslo įžvalgos ir teismų praktika. Vokietijos Konstitucinis teismas³¹² dar XX a. viduryje viename iš savo sprendimų pabrėžė, kad valstybės tikslas nėra ir negali būti

(Tarybinė baudžiamoji teisė. – Vilnius, 1972, p. 295); taip pat žr.: Schittenhelm U. Strafe und Sanktionensystem im sowjetischen Recht. Grundlinien der Kriminalpolitik von den Anfängen bis zum Ende des Sowjetstaates. – Freiburg i. Br., 1994, p. 343.

³⁰⁹ Žr. Europos kalinimo įstaigų taisyklių aiškinamąjį memorandumą: „Žymi permaininga požiūryje į kalinių priežiūrą įvyko dėl perėjimo nuo režimų, siekiančių paveikti kalinių pažiūras ir elgesį, prie modelio, paremto socialinių sugebėjimų ir asmeninių galimybių vystymosi skatinimu, kas perspektyvoje padėtų jiems sėkmingai grįžti į visuomenę.“ Čia dažniausiai vartojamas resocializacijos arba reintegracijos terminas, apimantis visus iš to išplaukiančius ideologinius ir praktinius padarinius.

³¹⁰ Angl. *All detention shall be managed so as to facilitate the reintegration into free society of persons who have been deprived of their liberty.*

³¹¹ Cornel H. Resozialisierung – Begriff, Inhalt und Verwendung. In: Cornel H., Kawamura-Reindl G., Maelicke B., Sonnen B.-R. (Hrsg.) Handbuch der Resozialisierung. 2. Aufl. – Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 2003, p. 23.

³¹² Pabrėžtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija šiuo klausimu bent jau kol kas yra gana skurdi. Iš kelių nutarimų matyti, kad KT laikosi pataisos koncepcijos nuostatų ir bausmės tikslų problematikos nėra analizavęs per socialinės valstybės principo prizmę: „<...> asmens ir visuomenė saugomi nuo nusikalstamų kėsinimųsi grasinant bausmėmis ir nustatomi pagrindai, kuriais remiantis nusikaltę asmenys yra baudžiami norint juos pataisyti <...>“ (KT nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d.) redakcija atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Byla Nr. 13/02-22/02, 2003 06 10, 3.2 punktas; KT nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198(1) straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. 2000 05 08, 1 punktas. „Kriminaline bausme yra siekiama paveikti nusikaltimą padariusį asmenį, kad jis nebedarytų naujų nusikaltimų, t. y. pataisyti nusikaltėlį, taip pat daryti poveikį kitiems visuomenės nariams, kad jie nenusikalstų. <...>“ (KT nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. 1998 12 09, 3.1 punktas).

teisės pažeidėjų „moralinė pataisa“ prieš jų valią, net jei jie pažeidė įstatymą³¹³, bet tikslas yra paskatinti, kad jie gyventų nenusikalstamai. Todėl Vokietijos laisvės atėmimo bausmės vykdymo kodekse (2 straipsnyje)³¹⁴ nurodomas įkalinimo resocializacijos, bet ne pataisos ar auklėjimo, tikslas³¹⁵. Jis išplaukia iš Vokietijos Konstitucijos 2 straipsnio 1 dalies kartu su 1 straipsnio 1 dalimi³¹⁶, taip pat iš konstitucinio *socialinės valstybės* principo, įtvirtinto Vokietijos Konstitucijos 20 straipsnio 1 dalyje, įpareigojančio valstybę nenužeminti žmogaus iki baudimo objekto ir „nenurašyti“ jo kaip beviltiško, bet jį paremti, kad jis galėtų gyventi nenusikalstamas³¹⁷. Vadinamajame *Lebacho*³¹⁸ nutarime Vokietijos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad nuteistojo (re)socializacija yra reikšmingas ir vienintelis laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslas: „Vertinant iš bendruomeninių pozicijų, socialinės valstybės principas reikalauja rūpesčio ir paramos tokioms socialinėms grupėms, kurios dėl asmeninio silpnumo ar kaltės, nesugebėjimo ar dėl socialinės atskirties negali asmeniškai ar socialiai skleistis; prie tokių priskirtini kaliniai ir iš įkalinimo įstaigų paleistieji. <...> Kalinamajam turi būti suteikiami gebėjimai ir valia gyventi atsakingai, jis turi

³¹³ Vokietijos Konstitucinio teismo 1967 m. liepos 18 d. sprendimas (BVerfGE 22, 180); Ostendorf H. Aufgaben und Ausgestaltung des Strafvollzugs // Informationen zur politischen Bildung. Kriminalität und Strafrecht, 1999, p. 47.

³¹⁴ Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung – Strafvollzugsgesetz (StVollzG) (Vokietijos laisvės atėmimo bausmės vykdymo kodeksas, priimtas 1976 m. kovo 16 d.).

³¹⁵ Laubenthal K. Strafvollzug. 3. Aufl. – Berlin: Springer Verlag, 2003, p. 64; Walter J. Grundvoraussetzungen einer modernen Strafvollzugs aus der Sicht eines deutschen Anstaltsleiters. In: Kury H. (Hrsg.) Strafrecht und Kriminalität. Entwicklungen in Mittel und Osteuropa. Kriminalität und Kriminalpolitik in Europa. Band 1. – Bochum: Brockmeyer, 2004, p. 262; Kunz K.-L. Kriminologie. 4. Aufl. – Bern: Haupt Verlag, 2004, p. 325. Apie šiuolaikinę diskusiją Vokietijoje laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslo klausimu lietuvių k. žr.: Kury H., Brandenstein M. „Naujo poreikio bausti“ klausimu – ar griežtesnės bausmės yra veiksminga nusikalstamumo prevencijos priemonė? // Teisės problemos, 2009, Nr. 2 (64), p. 5–61.

³¹⁶ Vokietijos Konstitucijos 2 straipsnis: „1. Kiekvienas turi teisę į savo asmenybės sklaidą, kiek ji nepažeidžia kitų teisių ir konstitucinės tvarkos arba papročių. 2. Kiekvienas turi teisę gyventi ir teisę į fizinę neliečiamybę. Asmens laisvė yra neliečiama. Šios teisės gali būti apribotos tik įstatymu.“ 1 straipsnio 1 dalis: „Žmogaus orumas yra neliečiamas. Jį gerbti ir saugoti yra visos valstybinės valdžios pareiga.“ (išversta straipsnio autoriaus). Originalo kalba Vokietijos Federalinės Respublikos Konstitucijos teksta žr. <http://www.bundestag.de/dokumente/rechtsgrundlagen/grundgesetz/index.html>

³¹⁷ Walter M. Strafvollzug. Reihe Rechtswissenschaft heute. – Stuttgart: Boorberg, 1991, p. 56.

³¹⁸ Pagal pavadinimą Pietvakarių Vokietijoje esančio miestelio, kuriame 1969 m. buvo nužudyti keturi kareiviai, o vėliau šių įvykių pagrindu kurtas Konstituciniam Teismui apskūstas dokumentinis filmas.

išmokti įsitvirtinti laisvoje visuomenėje nenusikalstamas, naudotis teikiamomis galimybėmis ir įveikti kylančią riziką.³¹⁹ Vien tik asmens izoliavimas saugumo sumetimais, taip pat vienpusis individualiosios arba bendrosios prevencijos akcentavimas laikomas prieštaraujančiu Konstitucijai, pažeidžiančiu žmogaus orumą, instrumentalizuojančiu nuteistuosius³²⁰. Pateiktose citatose užkoduota žmogaus, jo vertės ir orumo samprata, užprogramuotas žmogaus įvaizdis³²¹, socialinio gyvenimo realybė, kuri turi formuoti valstybės, jos sukurtų ar remiamų institucijų (organizacijų) ir jose dirbančių žmonių laikyseną, dirbant su nuteistais asmenimis. Asmuo, uždarytas įkalinimo įstaigoje, nėra blogio personifikacija, taisytinas tarsi klaidingai nubraižytas eskizas, ir nelaikytinas didžiausio pavojaus likusiai visuomenės daliai šaltiniu. Minėtame Vokietijos Konstitucinio Teismo nutarime brėžiama plati asmeninės ir socialinės problematikos panorama – „asmeninis silpnumas“ ar „kaltė“ (lengvai apibrėžiama kodekse ir nustatoma teismo nuosprendyje, bet sunkiai apčiuopiama platesnėje gyvenimo tėkmės perspektyvoje), „nesugebėjimas“ ar „socialinė atskirtis“ gali trukdyti asmenybei socialiai skleistis – visa tai sudedama į vieną lygmenį, neišskiriant kurios nors konkrečios nusikalstamo elgesio priežasties. Toks požiūris nepaneigia būtinumo reaguoti (jei būtina – ir labai griežtai) į asmens nusikalstamą elgesį, tačiau šios reakcijos procesą leidžia kreipti pozityvia ir pačiai visuomenei bei nuteistam asmeniui palankiausia linkme³²².

³¹⁹ Vokietijos Konstitucinio Teismo 1973 m. birželio 5 d. sprendimas (BVerfGE 35, 202).

³²⁰ Walter M. Strafvollzug. Reihe Rechtswissenschaft heute. – Stuttgart: Boorberg, 1991, p. 56.

³²¹ Rehn G. Grundlegende Überlegungen zur Planung und Gestaltung Sozialtherapeutischer Einrichtungen im Justizvollzug. In: Rehn G., Nanninga R., Thiel A. (Hrsg.) Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern innerhalb und außerhalb des Justizvollzuges. – Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004, p. 213.

³²² Resocializacijos (integracijos) tikslas įkalinimo įstaigoms keliamas ir daugelyje kitų Vakarų Europos šalių (Olandijoje, Danijoje, Švedijoje, Norvegijoje, Prancūzijoje, Anglijoje, Kroatijoje ir kt.), o 1978 m. jis buvo įrašytas į naująją Ispanijos Konstituciją, įtvirtintas ir Italijos Konstitucijoje. Plačiau žr.: Sakalauskas G. Strafvollzug in Litauen. Kriminalpolitische Hintergründe, rechtliche Regelungen, Reformen, Praxis und Perspektiven. // Schriften zum Strafvollzug, Jugendstrafrecht und zur Kriminologie. Band 24. – Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg 2006, p. 96. Įdomu ir tai, kad 1997 m. liepos 1 d. įsigaliojęs Rusijos Bausmių vykdymo kodeksas išlaikė senąją pataisos ir pageidautino elgesio „diegimo“ ideologiją (Бланков А. С., Фокин В. М. Уголовно-исполнительное право Российской Федерации. – Москва, 2003, p. 15; Филимонов О. Уголовно-исполнительное право России. – Москва, 2004, p. 31). Anglijos ir Vėlo Kalėjų tarnyba laikosi šių trijų tikslų, kuriuos M. Cavadino ir J. Dignan vadina „proziškais“ (angl. *prosaic objectives*): laikyti kalinius saugiai, mažinti recidyvo riziką ir sukurti saugią, gerai veikiančią struktūrą (angl. *establishments*), kurioje su kaliniais būtų

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnyje numatyta viena iš pataisos priemonių – socialinė rehabilitacija – savo esme ir turiniu taip pat neatitinka resocializacijos idėjos ir jos įgyvendinimo priemonių esmės³²³. Socialinės rehabilitacijos sąvoka pakeitė ankstesnę Pataisos darbų kodekse buvusią (politinio) auklėjamojo darbo su nuteistais sąvoką³²⁴, nors įstatymuose nėra apibrėžta, ką ji reiškia³²⁵. Socialinės rehabilitacijos sąvoka apima daug procesų, nebūtinai susijusių su nuteistojo nenusikalstamu elgesiu ateityje, todėl iš esmės galima klausiti – ar įmanoma „socialiai reabilituoti“ kalintį ar laisvės atėmimo bausmę atlikusį asmenį? Be to, pats žodis „rehabilitacija“ dažniausiai vartojamas medicinos arba politinių nusikaltimų srityje, yra susijęs su gero vardo atkūrimu ir gali būti vartojamas ir (nu)teistojo psichologinio konsultavimo kontekste – kai siekiama jį psichologiškai „atkurti“ bausmės vykdymo metu ar po jos atlikimo³²⁶. Tuo tarpu resocializacijos procesas apima būtent asmens gebėjimų gyventi nenusikalstant ir jo integracijos skatinimą (tai įtvirtinta Bausmių vykdymo kodekso 1 straipsnyje), taigi resocializacijos sąvoka yra platesnė ir tikslesnė³²⁷.

elgiamasi humaniškai, pagarbiai ir teisėtai. Žr.: Cavadino M., Dignan J. Penal System. An Introduction. 4th Edition. – Los Angeles et al: Sage Publications, 2007, p. 193.

³²³ Iš lot. k. *rehabilitatio* – atgavimas. Tai: 1) neteisingai apkaltinto arba apšmeižto asmens gero vardo atitaisymas, atgavimas; 2) teisių, kurias asmuo turėjo anksčiau, gražinimas; 3) nepagrįstai patraukto baudžiamojon atsakomybėn asmens pripažinimas nekaltu; 4) medicinos priemonių, padedančių žmonėms, kurių organizmo funkcijos sutrikusios, atgauti sveikatą ir darbingumą, kompleksas (žr.: Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius, 1985).

³²⁴ Стручков Н. Советское исправительно-трудовое право. – Москва, 1977, p. 174; žr. taip pat senojo LTSR ir LR Pataisos darbų kodekso 57 straipsnį.

³²⁵ Rehabilitacijos samprata pateikta Bausmių vykdymo kodekso komentare (Blaževičius J., Švedas G., Usik D. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras. – Vilnius: TIC, 2004, p. 384) ir Penitencinės teisės vadovėlyje (Blaževičius J., Dermontas J., Stalioraitis P., Usik D. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 264), tačiau ji labai plati, be to, galima abejoti, ar kai kurie teiginiai sudaro rehabilitacijos turinį ir ar yra iš esmės korektiški bei tikslūs.

³²⁶ Nuteistųjų rehabilitaciją galima laikyti resocializacijos dalimi. Pabrėžtina, kad šio žodžio vartojimas priklauso ir nuo tradicijos (jis sąlygiškai dažniau vartojamas anglosaksų terminologijoje nei, pavyzdžiui, vokiečių). Visada svarbu išryškinti sąvokos turinį, t. y. kokie procesai tuo žodžiu įsivaizduojami. Žr., pavyzdžiui: Ward T., Maruna S. Rehabilitation. – London, 2007; Morgan R. The Proper Use of Imprisonment. In: Jewkes Y. (ed.) Prisons and Punishment. Volume 1. The Meaning of the Prison. – Los Angeles et al: Sage Publications, 2008, p. 196.

³²⁷ Leyendecker N.-A. (Re-)Sozialisierung und Verfassungsrecht. – Berlin, 2002, p. 38.

3. Resocializacija. Bet kokiomis priemonėmis?

Resocializacijos pripažinimas kaip svarbiausio, pagrindinio, galbūt ir vienintelio įkalinimo tikslo nėra savaime suprantamas ir visuotinai pripažįstamas, tačiau kaip tik toks tikslas geriausiai atspindi visuomenės ir šia bausme nuteistų asmenų interesus, leidžia formuoti plačią ir esminėmis konstitucinėmis vertybėmis paremtą idėjų ir jų praktinio įgyvendinimo sistemą, neužkimbant ant trumparegiškų keršto, atpildo, atgailos, skausmo ar trumpalaikio ir tik tariamo saugumo kabliuko. Resocializacijos tikslas remiasi ir gilesne nusikalstamo elgesio analize, baudžiamojo persekiojimo padarinių ir įkalinimo sistemos realybe: a) pažvelgus į kalinių kontingentą, matyti įvairiausių socialinių problemų raizginys, dažniausiai – ilgalaikis, prasidedantis dar vaikystėje; b) baudžiamojo persekiojimo selektyvumas į kalėjimus surenka ne visus, kurie būtų to „verti“, ar, Baudžiamojo kodekso kalba tariant, kurių elgesys atitinka nusikalstamos veikos sudėtį, sankcijoje numatančią (ir) laisvės atėmimo bausmę, bet užgriebia tik tuos, kurie dėl individualios ar socialinės padėties, socialinio užnugario neturėjimo, svetimos valios, žiniasklaidos dėmesio, kitų silpninančių veiksnių ir, žinoma, pačių nusikalstamos veikos (jos sunkumo) buvo įstumti į baudžiamojo persekiojimo ir baudimo mašiną; nepalankiai susiklosčiusios aplinkybės jokiū būdu nepateisina nusikaltusiųjų elgesio, bet santūrus jų poveikio pripažinimas skatintų bausmės nuosaikumą; c) beveik visi kaliniai vis tiek vėliau ar anksčiau išeina į laisvę; pastaraisiais metais iš visų Lietuvos įkalinimo įstaigų paleidžiama vidutiniškai 100 kalinių per dieną (pusė jų – lygtinai, kita pusė – atlikę visą bausmę), tas faktas savaime verčia tinkamai įvertinti jų integracijos visuomenėje svarbą.

Resocializacijos tikslą pasirinkus įkalinimo sistemos veikimo pagrindu (jis faktiškai ir yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 1 straipsnio 2 dalyje), sistema dar netaps resocializuojamąja pati savaime. Tikslų konfliktas įkalinimo įstaigos organizacinėje struktūroje yra užprogramuotas³²⁸ ir, anot posakio, jei turi vienintelį įrankį – plaktuką, į visas problemas žiūrėsi kaip į vinis. Resocializuoti siekianti struktūra turi ne vien reaguoti į kylančias (kasdienes) problemas, bet aktyviai, sistemiškai veikti. Viena vertus, kaip taikliai yra pastebėjęs Winfriedas Hassemeris³²⁹, į resocializaciją orientuotos

³²⁸ Eisenhardt T. Strafvollzug. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1978, p. 72.

³²⁹ Winfriedas Hassemeris – vokiečių baudžiamosios teisės mokslininkas, buvęs Vokietijos Konstitucinio Teismo viceprezidentas, daugelio mokslinių publikacijų baudžiamosios teisės, kriminologijos, teisės teorijos ir konstitucinės teisės temomis autorius.

konceptijos negali atsiriboti nuo esamos realybės ir nepaisyti teisingos santvarkos normatyvinės sistemos poreikių, kad toje realybėje nepaskęstų³³⁰, tačiau pirmiausia jos turi būti profesionalios, o įstaigoje kuriamos sąlygos ir personalo kompetencija turi atitikti siekiamą galutinį tikslą. Dažnai įkalinimo įstaigų darbuotojų nurodomas kalinių pasyvumas, apatiškumas, resocializacijos priemonių atmetimas ar abejingumas nėra tyčinis laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų noras „likti nusikaltėliais“. Dažnai už to slypi jų nusivylimas, rezignacija, išradingas išsisukinėjimas arba nuojauta, kad konkretūs pasiūlymai nebus jiems tinkami ar naudingi³³¹. Todėl nuteistuosius būtina motyvuoti, kad jie patys stengtųsi, nuolat svarstyti, kokios priemonės galėtų realiai ugdyti nuteistojo gebėjimus ir atitikti jo poreikius. Netgi Europos kalėjimų taisyklėse ir daugelio Vakarų šalių teisėje įtvirtintas principas, kad gyvenimo įkalinimo įstaigoje sąlygos kiek įmanoma turėtų būti prilygintos sąlygoms laisvėje (pirmiausia turint mintyje asmens savarankiškumą), resocializacijos prasme ne visada tinkamas. Kai kurie autoriai pastebi, kad jei mokymasis, darbas ir laisvalaikis organizuojamas visai taip, kaip ir laisvėje, kur nuteistasis tai jau buvo patyręs ir iš tos sistemos iškrito, vargu ar tokios pačios uždaroje įstaigoje taikomos priemonės padės jam integruotis³³².

Aiškliai suvoktas resocializacijos tikslas leistų keisti įkalinimo sistemą Lietuvoje iš esmės, ne vien išoriškai: sudaryti žmogaus orumo nežeminančias sąlygas kaliniams ir įstaigų darbuotojams, vienu iš svarbiausių veiksmingu sistemos veikimo kriterijumi laikyti santykius ir gerą mikroklimatą įstaigos viduje, numatyti priemones jo palaikymui, mokėti resocializacijos tikslus atitinkantį darbo užmokestį įkalintiesiems, daugiau jų įdarbinti³³³, sukurti normalias darbo sąlygas, sudaryti daugiau galimybių dirbti ir mokytis už įkalinimo įstaigų ribų³³⁴, kylančius konfliktus spręsti ne itin dažnai taikomomis

³³⁰ Hassemer W. Warum Strafe sein muss. Ein Plädoyer. – Ullstein Buchverlage GmbH: Berlin, 2009, p. 71.

³³¹ Böhm A. Strafvollzug. 2. Aufl. Juristische Bücher. Band 14. – Frankfurt am Main: Alfred Metzner Verlag, 1986, p. 28.

³³² Böhm A. Strafvollzug. 2. Aufl. Juristische Bücher. Band 14. – Frankfurt am Main: Alfred Metzner Verlag, 1986, p. 29.

³³³ 2009 m. viduryje Lietuvoje dirbo tik 30 proc. kalinių, iš jų beveik pusė – tik ūkio darbus. Tai vienas mažiausių skaičių Europos Sąjungoje.

³³⁴ Plačiau žr.: Sakalauskas G. Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje // Teisės problemos, 2006, Nr. 4, p. 5–49.

formaliomis nuobaudomis, o į mokymąsi orientuotais metodais³³⁵, vadinamųjų pataisos inspekcijų (būsimųjų probacijos tarnybų) darbą orientuoti į profesionalų socialinį darbą su iš įkalinimo įstaigų išeinančiais³³⁶ ir jau išėjusiais asmenims, sudaryti daugiau teisinių ir organizacinių galimybių resocializacijos procese dalyvauti nevyriausybinėms organizacijoms ir savanoriams.

Įkalinimo sistemos orientavimas iš vien izoliuojančios („atsėdėjimo“) į resocializuojančią – ilgas procesas. Įdomu, kad Vakarų šalyse atliekant mokslinius kalėjimo keitimo iš tik asmenų uždarymo vietos į resocializuojančią instituciją proceso tyrimus buvo pastebėta, kad kalinių požiūris keitėsi labai lėtai, tačiau kartu sparčiai menko neformaliųjų autoritetų valdžia. Jie nebegalėjo išsaugoti komunikacinės tarpininko tarp kalinių ir personalo pozicijos³³⁷. Taigi pradėjus tokį procesą silpnėja ir subkultūros įtaka, iki šiol laikoma viena iš opiausių Lietuvos įkalinimo sistemos problemų.

Išvados

Trumpai apžvelgus įkalinimo tikslų teorines nuostatas, galima padaryti tokias išvadas:

1. Asmens įkalinimas už padarytus sunkiausius nusikaltimus kol kas yra neišvengiama realybė. Įvairiose šalyse laisvės atėmimo bausmės taikymo praktika ir jos formos, įkalinimo pagrindai ir sąlygos skiriasi, tačiau visose valstybėse tokia bausmė egzistuoja, daugelyje Vakarų kultūros šalių – kaip griežčiausia bausmė.

2. Įkalinimo taikymo tikslas (tikslai) gali būti tik numanomas, įtvirtintas įstatymuose, plačiai ar siauriau aprašomas jurisprudencijoje ir analizuojamas mokslinėje literatūroje. Perspektyviau būtų atskirti baudžiamosios atsakomybės (bausių taikymo) ir bausių vykdymo (atlikimo) tikslus, kadangi taikant baudžiamąją atsakomybę (bausmes) galima siekti įvairių

³³⁵ Plačiau žr.: Sakalauskas G. Asmenų, kuriems apribota laisvė, teisės. Knygoje: Čepas A. (sudarytojas). Žmogaus teisės Lietuvoje. – Vilnius, 2005, p. 266–289.

³³⁶ Atrodytų, kad įkalintų asmenų palydėjimo į laisvę procese kaip tik probacijos tarnyboms turėtų tekti svarbus vaidmuo – žinantys padėti laisvėje (darbo, socialinių paslaugų, mokymosi, gyvenamojo būsto įsigijimo ir kt.) darbuotojai galėtų veiksmingiau padėti į laisvę išeinantiems asmenims, be to, nebūtų dubliuojamas įstaigų darbas, taip pat dar įkalinimo įstaigoje užmegztas santykis skatintų didesnę tarpusavio pasitikėjimą bendraujant laisvėje.

³³⁷ Eisenhardt T. Strafvollzug. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1978, p. 72.

tikslų, o vykdant bausmes prasminga išvelgti vien tik laisvės atėmimo bausmę atliekančio asmens resocializacijos perspektyvą.

3. Vadinamoji asmens pataisa, kaip bausmės ir (ar) jos vykdymo tikslas, nebeatitinka nusikalstamo elgesio šiuolaikinio vertinimo. Asmens nusikalstamas elgesys nėra požymis, kad tokį asmenį reikėtų „taisyti“, o konstituciniai teisinės, demokratinės ir socialinės valstybės principai netgi neleidžia pagrįsti tokios valstybės funkcijos.

4. Laikant laisvės atėmimu nuteisto asmens resocializaciją vieninteliu šios bausmės vykdymo tikslu, atitinkamai turėtų būti formuojama ir įkalinimo kasdienybė. Visiško asmens izoliavimo („atsėdėjimo“) koncepcijos keitimasis link aktyvaus poveikio ir keistis motyvuojančio kalinimo gali būti ilgas procesas, kurio pradžioje svarbiausia – pačioje bausmių vykdymo sistemoje suformuoti atitinkamą požiūrį, laikyseną ir tikslus.

Literatūra

Teisės aktai

1. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R(87)3 dėl Europos kalėjimų taisyklių, priimta 404-ajame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 1987 m. vasario 12 d. (angl. [http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/prisons_and_alternatives/legal_instruments/Rec.R\(87\)3.asp](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/prisons_and_alternatives/legal_instruments/Rec.R(87)3.asp), liet. http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm).
2. Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung – Strafvollzugsgesetz (StVollzG) (Vokietijos laisvės atėmimo bausmės vykdymo kodeksas, priimtas 1976 m. kovo 16 d.).
3. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R(2006)2 dėl Europos kalėjimų taisyklių, priimta 952-ajame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje 2006 m. sausio 11 d. (angl. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>, liet. http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm).
4. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741. Su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.
5. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084.
6. Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės, patvirtintos Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 194 // Valstybės žinios, 2003, Nr. 76–3498 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
7. Vokietijos Federalinės Respublikos Konstitucija. Originalo kalba teksta žr. <http://www.bundestag.de/dokumente/rechtsgrundlagen/grundgesetz/index.html>

Mokslinės publikacijos

8. Arlauskas S. Kriminalinės bausmės tikslų aporija ir baudžiamoji politika Lietuvoje // Jurisprudencija, 2007, Nr. 5 (59), p. 14–24.
9. Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
10. Bikelis S., Sakalauskas G. Laisvės atėmimu iki gyvos galvos nuteistų asmenų lygtinis paleidimas: tarptautiniai standartai, užsienio šalių patirtis ir pasiūlymai Lietuvai // Teisės problemos, 2008, Nr. 4, p. 23–66.
11. Бланков А. С., Фокин В. М. Уголовно-исполнительное право Российской Федерации. – Москва, 2003.
12. Blaževičius J., Dermontas J., Stalioraitis P., Usik D. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
13. Blaževičius J., Švedas G., Usik D. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras. – Vilnius: TIC, 2004.
14. Böhm A. Strafvollzug. 2. Aufl. Juristische Bücher. Band 14. – Frankfurt am Main: Alfred Metzner Verlag, 1986.
15. Cavadino M., Dignan J. Penal System. An Introduction. 4th Edition. – Los Angeles et al: Sage Publications, 2007.
16. Cornel H. Resozialisierung – Begriff, Inhalt und Verwendung. In: Cornel H., Kawamura-Reindl G., Maelicke B., Sonnen B.-R. (Hrsg.) Handbuch der Resozialisierung. 2. Aufl. – Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 2003.
17. Čepas A., Sakalauskas G. Ar prasminga arešto bausmė? // Teisės problemos, 2009, Nr. 4, p. 5–30.
18. Dobryninas A. Atskiriamasis teisingumas // Jurisprudencija, 2001, t. 20, (12), p. 107–112.
19. Dobryninas A., Sakalauskas G., Žilinskienė L. Kriminologijos teorijos. – Vilnius: Eugrimas, p. 123–135.
20. Drakšas R. Baudžiamosios atsakomybės filosofiniai aspektai // Teisė, 2005, Nr. 54, p. 45–58.
21. Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos // Teisė, 2004, Nr. 52, p. 26–39.
22. Eisenhardt T. Strafvollzug. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1978.
23. Филимонов О. Уголовно-исполнительное право России. – Москва, 2004.
24. Фойницкий И. Я. Учение о наказании. – Москва, 2000 (originalas – 1888 m.).
25. Foucault M. Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas. – Vilnius: Baltos lankos, 1998.
26. Franklis V. E. Žmogus ieško prasmės. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997.
27. Hassemer W. Warum Strafe sein muss. Ein Plädoyer. – Ullstein Buchverlage GmbH: Berlin, 2009.
28. Kietytė L., Matijaškaitė A., Uscila R. Atkuriamasis teisingumas: samprata, tarptautinių dokumentų rekomendacijų, užsienio valstybių patirties apžvalga, atkuriamąjį teisingumo sistemos kūrimo sąlygų analizė ir pasiūlymai dėl jos kūrimo Lietuvoje. – Vilnius: Teisės institutas, 2006; elektroninę tyrimo versiją žr.: <http://www.teise.org/docs/research/Atkuriamasis%20teisingumas%202006.pdf>

29. Kunz K.-L. Kriminologie. 4. Aufl. – Bern: Haupt Verlag, 2004.
30. Kury H., Brandenstein M. „Naujo poreikio bausti“ klausimu – ar griežtesnės bausmės yra veiksminga nusikalstamumo prevencijos priemonė? // Teisės problemos, 2009, Nr. 2 (64), p. 5–61.
31. Laubenthal K. Strafvollzug. 3. Aufl. – Berlin: Springer Verlag, 2003.
32. Leyendecker N.-A. (Re-)Sozialisierung und Verfassungsrecht. – Berlin, 2002.
33. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. (Sudarytojas Jonas Prapiestis, mokslinis redaktorius Gintaras Švedas). – Vilnius: TIC, 2004, p. 264–267.
34. Мицкевич А. Ф. Уголовное наказание. – Санкт-Петербург, 2005.
35. Morgan R. The Proper Use of Imprisonment. In: Jewkes Y. (ed.) Prisons and Punishment. Volume 1. The Meaning of the Prison. – Los Angeles et al: Sage Publications, 2008.
36. Namavičius J. Bausmės legitimavimas Vokietijos baudžiamosios teisės doktrinoje // Teisė, 2007, Nr. 62, p. 67–85.
37. Нарашев А., Стручков Н. Основы теории исправительно-трудового права. – Москва, 1967.
38. Ostendorf H. Aufgaben und Ausgestaltung des Strafvollzugs // Informationen zur politischen Bildung. Kriminalität und Strafrecht, 1999.
39. Ostendorf H. Vom Sinn und Zweck des Strafens // Informationen zur politischen Bildung. Kriminalität und Strafrecht, 1999.
40. Rehn G. Grundlegende Überlegungen zur Planung und Gestaltung Sozialtherapeutischer Einrichtungen im Justizvollzug. In: Rehn G., Nanninga R., Thiel A. (Hrsg.) Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern innerhalb und außerhalb des Justizvollzuges. – Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004.
41. Sakalauskas G. Asmenų, kuriems apribota laisvė, teisės. Knygoje: Čepas A. (sudarytojas). Žmogaus teisės Lietuvoje. – Vilnius, 2005, p. 266–289.
42. Sakalauskas G. Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė // Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2007, Nr. 2, p. 122–134.
43. Sakalauskas G. Įvadas į empirinę kriminologiją. – Vilnius: Eugrimas, 2007, p. 14–21.
44. Sakalauskas G. Nusikalstamumo sampratos dilema // STEPP, 2009, Nr. 5, p. 123–132.
45. Sakalauskas G. Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje // Teisės problemos, 2006, Nr. 4, p. 5–49.
46. Sakalauskas G. Strafvollzug in Litauen. Kriminalpolitische Hintergründe, rechtliche Regelungen, Reformen, Praxis und Perspektiven. Schriften zum Strafvollzug, Jugendstrafrecht und zur Kriminologie. Band 24. – Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg 2006.
47. Schittenhelm U. Strafe und Sanktionensystem im sowjetischen Recht. Grundlinien der Kriminalpolitik von den Anfängen bis zum Ende des Sowjetstaates. – Freiburg i. Br., 1994.

48. Schwind H.-D. Zum Sinn der Strafe und zum Ziel (Zweck) des (Straf-)Vollzugs // BewHi, 1981, Nr. 28, p. 351–354.
49. Стручков Н. Советское исправительно-трудовое право. – Москва, 1977.
50. Стручков Н., Ткачевский Ю. Советское исправительно-трудовое право. – Москва, 1983.
51. Švedas G. Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
52. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
53. Tarybinė baudžiamoji teisė. – Vilnius, 1972.
54. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius, 1985.
55. Walter J. Grundvoraussetzungen einer modernen Strafvollzugs aus der Sicht eines deutschen Anstaltsleiters. In: Kury H. (Hrsg.) Strafrecht und Kriminalität. Entwicklungen in Mittel und Osteuropa. Kriminalität und Kriminalpolitik in Europa. Band 1. – Bochum: Brockmeyer, 2004.
56. Walter M. Strafvollzug. Reihe Rechtswissenschaft heute. – Stuttgart: Boorberg, 1991.
57. Ward T., Maruna S. Rehabilitation. – London, 2007.
58. Зубков А. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века. – Москва, 2003.

Teismų praktika

59. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d.) redakcija atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Byla Nr. 13/02-22/02, 2003 06 10.
60. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198(1) straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. 2000 05 08.
61. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. 1998 12 09.
62. Vokietijos Konstitucinio Teismo 1967 m. liepos 18 d. sprendimas (BVerfGE 22, 180).
63. Vokietijos Konstitucinio Teismo 1973 m. birželio 5 d. sprendimas (BVerfGE 35, 202).

Šaltiniai internete

64. World Prison Brief. International Centre for Prison Studies. University of London // <http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/worldbrief/europe.html>